

אף אחד לא מדבר על כסף (לפרשת שקלים) / הרב אלחנן ניר

פעם התקשרו אלי מאיזה מוסד אקדמי, ביקשו שיעור, הם קראו לזה הרצאה. אחר כך שאלו אם אני רב. "למה זה חשוב", עניתי בלחש, ושוב שאלו ושוב הקשתי והפעם כבר בקול, עד שיצא המרצע מן השק, ואמרה בישירות המתקשרת מאותו מוסד "פשוט לרבנים לא משלמים". "אה, אז אני לא רב", עניתי מיד.

אז הנה אנחנו בפתח פרשת שקלים וזו הזדמנות עבורי קצת לדבר על כסף. כי הרי לא נעים לדבר על כסף. אפילו מביך. אז הנה יש לי הזדמנות. ונדבר קצת על כסף ובגלל שעדיין מביך קצת אסתתר מאחורי רבי נחמן.

רבי נחמן התנגד שיעסקו במקצוע המסורתי והמהוגן של 'מלמד' ילדים. על אף שמקצוע זה מרבה אהבת תורה ומאהיב אותה על הילדים יוצא ר' נחמן חוצץ כנגד מקצוע זה בשל חוסר היכולת לרווחה כלכלית שבו. תחת עיסוקם של תלמידיו במלאכת ה'מלמודות' הוא העדיף לראותם מצליחים בעסקים. הנה דבריו המושחזים ומלאי האירוניה על חשבון ה'מלמדים' התמימים:

אמר רצונו שכל אנשי שלומנו לא יהיה אחר מהם מלמד וכמה פעמים דבר מזה... וכשעוסק במשא ומתן יכול להיות שקבאותו השעה שיש לו ירויח ממון הרבה מאחר שאותה השעה היא שלו, על כן יכול להיות שיזמין לו השם יתברך איזה הצלחה גדולה בעסק שלו שהוא עוסק, ויכול להרויח באותה השעה שלו רוח גדול. אבל קשה הוא מלמד, אזי קשמיצע לו השעה שלו שהוא שעת הצלחה שלו, אזי התלמיד מביא לו פשטידא טובה וכיציא... ובנה יוצאה ועוברת שעה שלו שהוא שעת הצלחתו בדבר שטות כזה וכיציא בו. אבל אדם אחר יכול להרויח בהשעה שלו רוח גדול כנ"ל (חיי מוהר"ן, עבודת השם, תסה (כב)).

הדברים מתחדדים אל מול העובדה כי בעולם החסידי עברה מסורת שטענה כי דווקא הבעש"ט, שהיה בעצמו מלמד ילדים, עודד את תלמידיו להיות 'מלמדים'. אלא שהנין, הלא הוא ר' נחמן, לא מתפעל ממסורת זו. הוא אמנם אינו משוכנע שכך אמר זקנו, אך "אפילו אם אמר כך - כל צדיק הדור יש לו כח לעשות גדרים ולהנהיג את העולם כפי אותן הדורות. ואני אומר עתה שטוב לעבודת הבורא יתברך שלא להיות מלמד" (שיחות הר"ן, רמ). הוא איננו מתפעל מדמות ההשראה שלו, הבעש"ט, אלא חש שדמות זו באה אליו וכמו קוראת לו שימשיך ממנה הלאה לדרכו שלו, דרך המתחוורת כדרך הפוכה בתכלית.

יחסו לממון הוא לדידו נקודת ההבדל בינו לעולם, למרחבים הדתיים הנורמטיביים והמסורתיים שסביבו:

העולם אומרים כי הצדיק האמת המפלג במעלה אין צריך למעות הרבה כי למה לו מעות, ואני אמרתי שיש התבוננות כנה, שצריך לזה כל הון דעלמא (חיי מוהר"ן, כה).

הוא מזהה כי האפשרות ליצירה ולגילוי תורה חדשה עוברת בהכרח ביצירת יחס אחר ושונה מהמקובל לממון, יחס קוטבי לחלוטין מהתפיסה המסורתית ביחס אליו.

אולם מה זיהה ר' נחמן בממון? החכמה והידע האנושי משמשים כסמכות עליונה כמעט ביחס לכל דבר, אך אלו מצויים בנחיתות רק ביחס לדבר אחד: ממון. אדם מוכר את הידע עליו עמל רבות בעבור ממון – בין שהוא שרברב ובין

שהוא פילוסוף. כך התמקם הממון בפסגת השאיפות האנושיות. זו איננה אילוזיה, אלא זיהוי כי הממון הוא המגע המהימן ביותר עם האין-סופי. המשיכה האנושית אל הממון היא אפוא המשיכה אל האלוהי:

וְזֶה מִחֲמַת שֶׁהִנָּפֵשׁ בָּאָה מִמְּקוֹם עֲלִיוֹן, שֶׁהִמְמוֹן בָּא וּמִשְׁתַּלְשֵׁל וּמְתַהַנֶּה מִשָּׁם. כִּי בְּיָדָיו הִתְחַלַּת הַמְּקוֹם שֶׁמִּשְׁתַּלְשֵׁל מִשָּׁם הַמְּמוֹן, הוּא בְּיָדָיו בְּחִינַת קִדְשָׁה וְשֹׁפֵעַ קִדְשׁ. וְאַחֲרֵי-כֵן נִתְגַּשֵּׁם לְמִשְׁה, כְּדֶרֶךְ הַהִשְׁתַּלְשָׁלוֹת, וְנִתְהַנֶּה מִמּוֹן. וְעַל כֵּן הִנָּפֵשׁ תְּאֵבָה לְמִמּוֹן, מִחֲמַת שֶׁהִנָּפֵשׁ בָּאָה מִמְּקוֹם שֶׁהִמְמוֹן בָּא מִשָּׁם (ליקוטי מוהר"ן סח).

ריצת המין האנושי אחר הכסף, ריצה שאין ממנה מנוחה, היא בשורשה הריצה אחר הסוד של הקיום, אחר הנפש ואחר האלהים. בתלמוד אף נמצא כי הפסוק בו דוד המלך מבקש "אֶתְהַלֵּךְ לִפְנֵי ה' בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים", וכי המיקום של אותם 'ארצות החיים' זוהה בידי רב יהודה כ'מקום [ה]שווקין'; (בבלי יומא עא, ע"א). כלומר, הבקשה היא להתהלך עם הכרת הנוכחות האלוהית דווקא בארצות החיים, בשווקים, במרכז הסוער והגועש של מדינת הממון.

אכן, במציאות הדברים לרוב אינם נראים כך. אדם בדרך כלל מתאוה לממון, לצבירה הבלתי חדלה שלו (גם בתוך עולמנו העכשווי, שלכאורה היה יכול כבר למתן את תביעה זו בשל הרווחה השוררות ברובו) ושוכח את שורשו של הממון. אך השורש הוא אחד.

בשל שורש זה, ישנם שבילי תורה הנוגעים בנקודת הסוד עצמה וכדי להלך בהם יש צורך בכסף, ולכן "כל הנביאים עשירים היו" (בבלי נדרים לח, ע"א). אלא שלפי ר' נחמן אין די בעשירות רגילה כדי להלך באותם שבילי תורה, אלא יש צורך בכל ההון שבעולם: "כִּי צָרִיף כָּל הוֹן דְּעָלְמָא לְהַתְּבוֹנְנוֹת הַזֹּאת (ליקוטי מוהר"ן ס, א). מה ערכו של אדם שיש לו את כל הממון שבעולם ומה משמעותו של הממון כשהוא מצוי ביד אחת בלבד? נדמה כי פה טמון לב הדברים: כשלאדם יש את כל הממון שבעולם (והדבר הרי נאמר בדרך גוזמה), הרי שהוא הגיע לפסגת האין-סופיות והנה הוא משיל אותה בעבור אין-סוף אחר, אין-סוף של ממש, בעבור אותם "שְׁבִילֵי הַתּוֹרָה שֵׁישׁ בָּהֶם הַתְּבוֹנְנוֹת גְּדוֹל מְאֹד".

האין-סופיות מופיעה דרך הסופי ביותר, דרך הכסף ובכך גם נעוץ קסמה. אלא שיש תורה, שיכולה אף לתפר שבין הסוף לאין סוף המתגלם בכסף. ר' נחמן לא חושף מהו אופייה של תורה זו, שהרי הייצוגים הרגילים של השפה קמלים לעומתה. אולם דומה כי זו מתמצקת ומתגבשת ב"סיפורי מעשיות משנים קדמוניות", בהם הוא מגלה את הקסם שמעבר למקום ולזמן. בניגוד לדברי התורה משנים מאוחרות, לתורה שבכתב ולזו שבעל פה - שלעולם עוסקות בדבר ספציפי ונקודתי - הרי שהסיפורים שכוחם בבראשיותם ובקמאיותם, עוסקים במכנה האנושי המשותף והבסיסי ביותר, מכנה שר' נחמן לא רק מבקש להעלותו, אלא אף מזהה אותו עצמו עם נקודת התוך האנושית הנעלמת והגבוהה ביותר. "אָבָל בְּאֵמַת יֵשׁ בְּהַמְעֻשִׁיּוֹת שֶׁמְסַפְּרִים הָעוֹלָם דְּבָרִים נְעֻלָּמִים גְּבוּהִים מְאֹד" (הקדמה לסיפורי מעשיות).

*

כיצד היה מגיב ר' נחמן למגרסה הקפיטליסטית והצרכנית ההולכת ולופתת יותר ויותר את האנושות? האם עדיין היה מלא התפעלות מהעירור עת היה רואה את תוצאותיו הזיהומיות והנפשיות הקשות, מהסחרת הרוח באשר היא, וכיצד היה מגיב להשתלטות הטכנולוגיה העכשווית שבכנפיה כבר הסינגולריות הטכנולוגית המבקשת להתגבר על כל מגבלה אנושית? קשה לדעת. האם היה מתייחס לכך בלעג מריר ומפטיר כי "כָּל מִי שֶׁהוּא עֹשֶׂיר, יֵשׁ לוֹ שְׁעָנוֹן גְּדוֹל. דַּע, כִּי הַמְּמוֹן עוֹשֶׂה אוֹתוֹ מְשֻׁנָּע (לקוטי מוהר"ן תנינא, סד), או שמא גם אל מול הטירוף הקפיטליסטי העוקד אותנו אליו בכל דרך, היה מפטיר בחיוך צופן סוד: 'אדרבה, ה' יתברך מנהיג יפה יותר את העולם כעת.'